

جامعة المصطفى به العالمية

مجتمع آموزش عالی فقه

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته:

اصول و فقه اسلامی

مستثنیات حرمت ربا از دیدگاه فریقین با تأکید بر مسائل مستحدثة

استاد راهنما

حجة الاسلام والمسلمین رضایی

دانش پژوه

محمد هادی رفیعی

اسفند ماه: ۱۳۹۶

مسئولیت:

مسئولیت مطالب مندرج در این پایان نامه بر عهد پژوهش گر می باشد .

هر گونه استفاده از این پایان نامه با ذکر منبع اشکالی ندارد

و نشر آن در کشور، به رعایت آیین نامه جامعه المصطفی (ص) العالمیه بستگی

دارد

تقدیم به :

روح بلند و ملکوتی باب علم و معرفت، مولی امیرالمؤمنین علیه السلام که مکتب گران
ارزش تشیع و امدار اوست و تقدیم به تمامی ستاره گان متعهد آسمان شیعه که همواره با قلم و خون
شان از مرزهای عقیدتی این مکتب پاسداری کرده اند.

تقدیر و تشکر:

خدای را سپاس که به این حقیر شاگردی مکتب قطب عالم امکان امام زمان روحی له الفداء را ارزانی داشته و به این بنده ناچیز چنین فضیلتی بزرگ عطا فرمود.

در تدوین این رساله بر خود فرض میدانم تا از رهنمودها و ارشادات عالمانه، مدققانه، مشفقانه اساتید و عزیزانی که نویسنده این سطور را یاری داده اند تشکر و قدر دانی نمایم.

از استاد راهنما، گرامی و ارجمند **حجة الاسلام والمسلمین رضایی** که به حق فراتر از این تحقیق، از راهنمایی های دقیقانه و دلسوزانه او بهره مند شدم، صمیمانه تشکر و قدر دانی می نمایم. هم چنین از مدیریت محترم مجتمع آموزش عالی فقه، رییس و اعضای گروه فقه و تمامی کسانی که به نحوی مرا در هر چه بهتر شدن این اثر یاری نمودند، تشکر نموده و برای دست اندرکاران و احد تحقیقات آرزوی توفیق روزافزون دارم.

ومن الله التوفیق.

چکیده :

درعالم معاملات، دو قسم معامله، دادوستد از نظر شرع وجود دارد، معاملات مباح و معاملات حرام. یکی از موارد معامله حرام، دادوستد ربوی است، که جای بحث از آن در فقه می باشد. فقهاء مسلمان در مورد یاد شده کتابها نوشته اند، آنان طبق آیات قرآن، روایات نبوی و معصومین علیهم السلام ربا را حرام دانسته اند. بنا بر این اصل حرمت ربا در شرع ثابت است ولی این مورد و هر قاعده شرعی دیگری مستثنیاتی نیز دارد. دانشمندان فقهی مسلمان، دیدگاه های متفاوتی در باره مستثنیات ربا دارند. امامیه به ثبوت مستثنیات ربا معتقدند، به عقیده آنان مستثنیات حرمت ربا موارد ذیل می باشند: ربایین پدر و فرزند، زن و شوهر، عبد و مولی و مسلمان و کافر حربی.

اما مذاهب چهارگانه اهل سنت، به غیر ابوحنیفه که بین عبد و مولی و مسلمان و کافر حربی قائل به عدم ربا بوده است، بقیه آنان به چنین چیزی قائل نیستند، زیرا آنان حکم ربا را بر مسائل مذکور ساری و جاری میدانند. بنا بر این، با توجه به مسائل مستحدثه و نوظهوری که جزء موضوع این رساله است، در شمول و عدم شمول حکم ربا نسبت به آن، نیز بحث و نظر دقیق علمی بین فقیهان فریقین مطرح است. این مسئله از مهمترین اباحت این رساله می باشد.

سود و بهره های بانکی، ربا بین دولت و مردم، ربا بین مؤسسات اقتصادی و شعبات آن از پدیده های جدیدی است، که در گذشته از آن بین صاحب نظران فقه شیعه و سنی بصورت جدی مطرح نبوده است. این رساله بصورت مقایسه ای بین دو دیدگاه یاد شده، در راستای مستثنیات حرمت ربا، مسائل مستحدثه و احکام آن پرداخته است.

در این راستا راهکارهای برای بیرون رفت از حرمت ربا از سوی دانشمندان فقه اسلامی ارائه شده، اعم از امور بانکی و مؤسسات اقتصادی که بهترین آن، طرح جایگزینی امور مشروع، از قبیل عقد مضاربه، بیع مرابحه، بیع سلم، شرکت و تبدیل قرض به بیع به جای ربا می باشد، اگر طرح مزبور در بازار پول و داد و ستد، عملیاتی گردد باعث توازن و رشد همه جانبه اقتصاد کشورهای اسلامی خواهیم گردید. سخن پایانی اینکه به نظرمی رسد، حرمت ربا از سوی شارع قابل تخصیص است، زیرا در این راستا بنای شارع اقدس بر امتنان و تسهیل بوده، هرگاه این مدعا به بار نشیند، می توان گفت مسائل نوپیدای امروزی در باب ربا، نیز ثمر خواهیم داد. یعنی از مستثنیات شمرده خواهم شد.

کلید واژه ها: مستثنیات حرمت ربا، حرمت ربا، فقه مذاهب خمس، فقه مقارن، مسائل مستحدث

فهرست مطالب :

چکیده : ۱

مقدمه : ۱

تعریف مسئله و بیان سؤال اصلی تحقیق: ۱

سؤال های فرعی تحقیق: ۲

سابقه تحقیق: ۲

ضرورت تحقیق: ۶

هدف تحقیق : ۷

روش تحقیق : ۷

قلمرو تحقیق: ۷

فصل اول : ۲

مفاهیم و کلیات ۲

گفتار اول مفاهیم: ۸

۱ - ربا ۸

الف) ربا در لغت: ۸

ب) ربا در اصطلاح: ۸

۲ - حرمت : ۹

الف) حرمت در لغت: ۹

ب) حرمت در اصطلاح: ۱۰

۳- مستثنی: ۱۰

الف) مستثنی در لغت: ۱۰

ب) مستثنی در اصطلاح: ۱۰

۴- مستحدثه: ۱۱

الف) مستحدثه در لغت: ۱۱

ب) مستحدثه در اصطلاح: ۱۱

۵- حيله: ۱۱

الف) حيله در لغت: ۱۱

ب) حيله در اصطلاح: ۱۴

مبحث اول اقسام ربا: ۱۵

۱- ربای معاملی: ۱۵

الف) ربا در معامله نقدی: ۱۶

ب) ربا در معامله نسیه: ۱۹

۲- ربای قرضی: ۲۰

اقسام زیاده: ۲۳

مبحث دوم ادله حرمت ربا: ۲۳

..... ۲۷ :

..... فصل دوم: ۲۹

..... دیدگاه فریقین و ادله ی آنان درباره ی استثنا ربای ۲۹

..... پدر و فرزند ۲۹

گفتار اول : دیدگاه فقهای شیعه ۳۱

..... ۱- دیدگاه شیخ صدوق : ۳۱

..... ۲ - دیدگاه ابن جنید: ۳۳

..... ۳ - دیدگاه سید مرتضی: ۳۶

..... ۴- دیدگاه فاضل آبی: ۳۷

ادله فقهاء شیعه: ۳۷

مشهور فقهاء شیعه معتقدند بین پدر و فرزند چه دختر باشد و چه پسر اگر معامله ربوی صورت گیرد این معامله جایز است و حرام نمی باشد. آنان قائل بر این هستند که مال فرزند در حکم مال پدر می باشد و همچنین اگر پدر از فرزند جنس ربوی بخرد و در مقابل، فرزند از پدر در مقابل جنسی که به پدر مثلاً «ده کیلوگندم» فروخته، از پدر یازده کیلو گندم به عنوان ثمن و قیمت دریافت کند، معامله

..... صحیح است و حرام نمی باشد. ۳۷

..... الف) روایات ۳۷

..... ۴- در کتاب المقنع وفقه الرضا آمده است: ۳۹

..... ب) اجماع: ۳۹

..... گفتار دوم: دیدگاه فقهاء عامه : ۴۰

- ۱- دیدگاه ابوحنیفه: ۴۱
- ۲- دیدگاه شافعی ها، حنابلی ها و مالکی ها: ۴۱
- ادله فقهاء عامه : ۴۲
- روایات: ۴۳
- حدیث اول: ۴۴
- حدیث دوم: ۴۴
- حدیث سوم: ۴۵
- حدیث چهارم: ۴۶
- حدیث پنجم: ۴۶
- استدلال: ۴۸
- مقایسه و ارزیابی: ۴۸
- فصل سوم: ۵۱
- دیدگاه فریقین و ادله ی آنان درباره ی ربای ۵۱
- زن و شوهر ۵۱
- گفتار اول : دیدگاه علماء شیعه ۵۲

الف (دیدگاه مشهور به عدم ثبوت ربا بین زن و شوهر (دائمی و غیر

- دائمی) ۵۳
- ادله مشهور: ۵۹

۱ - روایات: ۶۰

ب (دیدگاه غیرمشهور به ثبوت ربا بین زن و شوهر غیردائمی : ۶۲

گفتار دوم : دیدگاه فقهاء عامه ۷۱

ادله فقهاء اهل سنت ۷۵

۲- ارزیابی ۸۰

..... ۸۲

فصل چهارم: ۸۲

دیدگاه فریقین و ادله ی آنان درباره ی ۸۲

استثناء ربای عبد و مولی ۸۲

گفتار اول : دیدگاه فقهاء امامیه: ۸۳

الف (دیدگاه مشهور ۸۳

اقسام عبد: ۸۸

ادله مشهور نسبت به عدم حرمت ربا بین مولا و برده: ۱۰۰

حدیث دوم: ۱۰۱

حدیث سوم: ۱۰۱

ب (دیدگاه مخالف مشهور: ۱۰۲

بررسی ادله مشهور : ۱۰۳

نکته: فرق بین تخصیص و تخصص: ۱۰۴

- جواب مشهور از اشکال : ۱۰۴
- جواب اول ۱۰۵
- گفتار دوم : دیدگاه فقهاء اهل سنت :** ۱۰۶
- الف: دیدگاه فقهاء حنفی: ۱۰۷
- دلیل فقهاء حنفی به نفی ربا بین عبد ومولا: ۱۱۴
- ب) دیدگاه شافعی: ۱۱۵
- ج) دیدگاه ابن حزم مالکی : ۱۱۶
- تقد نظر ابن حزم: ۱۱۸
- د) دیدگاه فقهاء حنابلی ۱۱۹
- مقایسه و ارزیابی: ۱۲۲
- ۱۲۴
- فصل پنجم: ۱۲۵
- دیدگاه فریقین و ادله آنان درباره ۱۲۵
- استثنای ربای مسلمان و کافر ۱۲۵
- گفتار اول: دیدگاه فقهاء شیعه:** ۱۲۶
- مبحث اول کافر حربی: ۱۲۶
- ۱ - دیدگاه شیخ طوسی: ۱۲۶

- ۲- دیدگاه قاضی ابن براج: ۱۲۷
- ۳- دیدگاه شیخ فاضل مقداد: ۱۲۸
- ۴- دیدگاه ابن ادریس: ۱۲۹
- ۴- دیدگاه فاضل آبی: ۱۳۱
- ۵- دیدگاه علامه حلی: ۱۳۴
- ۶- دیدگاه محقق کرکی: ۱۳۹
- ۷- دیدگاه مقدس اردبیلی: ۱۴۱
- ۸- دیدگاه صاحب مفتاح الکرامه: ۱۴۴
- ۹- دیدگاه سید احمد خوانساری: ۱۴۵
- ۱۰- دیدگاه سید محسن طباطبایی حکیم: ۱۴۶
- ۱۱- دیدگاه امام خمینی (ره): ۱۴۸

۱۴۹- ادله نفی ربا بین مسلمان و کافر حربی:

- ۲- روایت دوم..... ۱۵۰

۱۵۲- مبحث دوم کافرذمی:

- ۱- دیدگاه شیخ طوسی (قول اشهر): ۱۵۲
- ۲- دیدگاه محقق حلی: ۱۵۳
- ۳- دیدگاه شهید اول: ۱۵۴
- ۴- دیدگاه علامه ابن فهدحلی: ۱۵۵

- ۵- دیدگاه شهید ثانی: ۱۵۶
- ۶- دیدگاه یوسف بحرانی: ۱۵۸
- ۷- دیدگاه طباطبائی (صاحب ریاض): ۱۵۹
- ۸- دیدگاه امام خمینی: ۱۶۰
- ادله ثبوت ربا بین مسلمان و کافرذمی: ۱۶۰
- گفتار دوم دیدگاه فقهاء اهل سنت: ۱۶۳
- الف) دیدگاه مالکی ها، حنبلی ها و شافعی ها: ۱۶۴
- ادله دیدگاه فقهاء مالکی ها، حنبلی ها و شافعی ها: ۱۶۸
- ب) دیدگاه ابو حنیفه درباره ربای بین مسلمان و کافرحرابی: ۱۷۰
- ادله ابوحنیفه درباره عدم ربا بین مسلمان و کافرحرابی: ۱۷۱
- مقایسه و ارزیابی: ۱۷۳
- خلاصه مباحث پنجگانه گذشته: ۱۳۲
- ادله مذاهب چهارگانه اهل سنت: ۱۷۹
- عدم ثبوت ربا بین متفاوضین: ۱۸۰
- فصل هفتم: ۱۸۲
- مصادیق جدید مستثنیات ربا از دیدگاه فریقین: ۱۸۲
- گفتار اول ربای بانکی** ۱۸۳
- مبحث اول اقسام سپرده ها: ۱۸۳

مبحث دوم دیدگاه فقهاء امامیه:.....	۱۸۷
(۱) عقد مضاربه:.....	۱۸۹
(۲) عقد و وکالت:.....	۱۹۰
(۳) بیع مرابحه:.....	۱۹۰
(۴) بیع سلم (پیش فروش):.....	۱۹۰
(۵) شرکت:.....	۱۹۱
(۶) تبدیل قرض به بیع:.....	۱۹۱
دیدگاه برخی علما اهل سنت در باره حرمت و حلّیت ربای با نکی.....	۱۹۲
۱-حرمت ربا:.....	۱۹۲
ادله حرمت ربا.....	۱۹۳
۲-حلّیت ربا:.....	۱۹۶
گفتار دوم ربای بین دولت و مردم	۲۰۲
الف) دیدگاه فقهاء شیعه:.....	۲۰۲
ب) دیدگاه فقهاء اهل سنت:.....	۲۰۶
مقایسه و ارزیابی:.....	۲۰۸
گفتار سوم ربای بین مؤسسات و شرکت های اقتصادی و شعبات آن	۲۱۰
الف) دیدگاه شیعه:.....	۲۱۰

ربا بین مؤسسات اقتصادی و شعبات آن: ۲۱۰

۱- ربا در مؤسسات اقتصادی شخصی: ۲۱۰

۲- ربا بین مالک و مؤسسه اقتصادی: ۲۱۰

۳- ربا بین مؤسسه و شعبات آن: ۲۱۱

ربا در شرکت های سهامی: ۲۱۲

ب) دیدگاه اهل سنت: ۲۱۴

مقایسه و ارزیابی: ۲۱۵

گفتار چهارم ربا بین کفار در داخل کشور اسلامی با مسلمان: ۱۷۳

الف) دیدگاه فقهاء امامیه: ۱۷۳

ب) دیدگاه فقهاء اهل سنت: ۱۷۴

نتیجه مباحث: ۲۱۶

فهرست منابع ۲۱۹

مقدمه :

بحث در رساله حاضر یکی از مباحث مهم فقهی که عبارت از مستثنیات حرمت ربا با تأکید بر مسائل مستحدثه است، بحثی دامنه دار و جنجالی بین فقیهان شیعه و سنی بوده، هر یکی از دو فرقه یاد شده برای اثبات مدعایشان راه و روش خاصی انتخاب کرده اند. امروزه آنچه که مهم به نظر می آید مسائل نو پیدای در باب ربا است که دانشمندان فقه فریقین در گذشته آنرا، مورد کنکاش جدی قرار نمی داده اند. مثل ربای بانکی، ربای بین دولت و مردم، مؤسسات و شعبات آن و... این رساله باموضوع مستثنیات حرمت ربا از دیدگاه فریقین با تأکید بر مسائل مستحدثه، درشش فصل تدوین شده و در پایان هر فصل، دیدگاههای فقهاء مسلمان (شیعه و سنی) مورد مقایسه و ارزیابی قرار گرفته است.

تعریف مسئله و بیان سؤال اصلی تحقیق:

یکی از موضوعات بسیار مهمی که اسلام به آن عنایت زیادی دارد بحث حرمت ربا است که اسلام با آن به مبارزه برخاسته و پیروانش را ازان بر حذر می دارد. اهمیت حرمت ربا بر کسی پوشیده نیست. دلیل حرمت آن آیات و روایات و اجماع فقهای اسلام است که در برخی ادله مواردی به عنوان مستثنیات آمده است و این موارد از نظر فریقین به دقت مورد بررسی قرار خواهند گرفت. با توجه به تحولات اقتصادی امروزی امکان تسری مستثنیات به موارد مشابه وجود دارد در آینده، تحقیق درباره ی آن به صورت جدی صورت خواهد گرفت و به طور نمونه مواردی از مستثنیات را یادآور می شود که عبارت اند از:

۱- ربای بین پدر و فرزند

۲- ربای بین زن و شوهر

۳- ربایی که مسلمان از کافر حربی اخذ می کند

۴- ربای بین عبد و مولا

و موارد جدیدی که نسبت به آن باید توجه شود از قبیل: ربای بین دولت و مردم و ربای بین مؤسسات و شرکت های اقتصادی و خصوصی و شعبات آن و ربای بین نهاد های حقوقی با یکدیگر

و ربای بین کفار در داخل کشور اسلامی با مسلمان. بنا براین، در این رساله درصدد پاسخ به این سؤال هستیم که مستثنیات حرمت ربا از دیدگاه فریقین با تأکید بر مسائل مستحدثه چیست؟ برای رسیدن به پاسخ این پرسش، لازم است چند تا سؤال فرعی نیز پاسخ داده شود.

سؤال های فرعی تحقیق:

- ۱- مراد از ربا و مستثنای آن چیست و اقسام آن کدام است؟
- ۲- دیدگاه فریقین و ادله آنان درباره ی استثناء ربای پدر و فرزند از حرمت ربا چیست؟
- ۳- دیدگاه فریقین و ادله آنان درباره ی ربای زن و شوهر از حرمت ربا چیست؟
- ۴- دیدگاه فریقین و ادله آنان درباره ی استثناء ربای عبد و مولا از حرمت ربا چیست؟
- ۵- دیدگاه فریقین و ادله آنان در باره ی استثناء ربای مسلمان و کافر از حرمت ربا چیست؟

سابقه تحقیق:

مسئله ربا، مستثنیات و حرمت ربا از باسابقه ترین مسئله فقهی به شمار می رود. اندیشمندان و فقیهان دینی در این راستا با توجه به آیات قرآن کریم و روایات معصومین (ع) تحلیل ها نموده اند که نشان دهنده سابقه دار بودن آن است. از بدو تاریخ تدوین کتاب های فقهی تا کنون فقیهان مسلمان در مورد ربا، مستثنیات و حرمت آن کتاب جدا و مستقل نوشته، ولی در جای جای کتاب های فقهی آنان مسئله یادشده مطرح گردیده است. امروزه مسائل نوظهوری در راستای مستثنیات ربا نیز مورد بحث و گفتگو قرار گرفته اند. این امر باعث شد که رساله حاضر را به رشته تدوین درآورده تا در اختیار پژوهشگران و محققان این میدان قرارگیرد و به طور نمونه چند کتاب رابه عنوان منبع در این زمینه یاد آور می شوم.

۱- آیت الله مکارم شیرازی (کتاب ربا و بانکداری اسلامی)

این کتاب دارای یک مقدمه است، مؤلف بعدازآن به ادله حرمت ربا، فلسفه تحریم و اقسام ربا پرداخته است. آنچه جالب توجه است اینکه نویسنده حرمت ربا در بانکها را با ادله به اثبات رسانیده است. در این کتاب مسائل جدیدی از قبیل بررسی خدمات بانک ها را از منظر فقه اسلامی شیعی بیان

نموده است و در پایان، سپرده های مردم رانزدبانک ها مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است و در آن کتاب این سوال مطرح شده: آیا سودی که از بانکها دریافت می گردد چه حکمی دارد و به پاسخ آن پرداخته است. این کتاب به نوبه ی خود از کتاب های بسیار باارزشی است که به موضوعات مستحدثه و جدید پرداخته است.

۲- آیت الله محمد هادی معرفت (مقاله ربا از گناهان و استثنا ناپذیر است)

نویسنده در مقدمه ی این مقاله، ابتدا حرمت ربا را از دیدگاه قرآن کریم بررسی کرده است بر اثبات مدعایش چندین آیه از قرآن کریم آورده است و سپس به بیان روایات در خصوص اثبات موضوع مذکور پرداخته است. آنگاه آثار و پیامدهای ربا را مورد بررسی قرار داده است و منظور از آن پیامد های منفی و مخرب رباست. بعد از بیان مقدمه، اقسام ربا را متعرض شده است و آن دو قسم می باشد: ۱- ربای قرضی (وام) ۲- ربای معامله ای مثل داد و ستد قرضی (معاملی) و در ذیل این مباحث از ماهیت ربا نیز بحث کرده است که دو گونه است: ۱- ربای واقعی که از نظر عرف و بازار تفاضل محسوب می شود مانند مبلغی که وام می دهد تا پس از مدت مشخصی همان مبلغ را با اضافه بازستاند ۲- ربای حکمی: این نوع از ربا چنین نیست، آنچه می دهد و آنچه می ستاند از لحاظ مرغوبیت و وصف و ارزش برابر نیستند، بلکه در یکی کم و کاستی وجود دارد، برای جبران کاستی اضافه گرفته می شود. و نیز راه تخلص از ربا در این مقاله به طور مشروح بیان گردیده است. نویسنده معتقد است شرع حيله بردار نیست در این باره متمسک به آیات و روایات شده است و نیز قائل بر این است که از دیدگاه عقل قبیح است و تقبیحات عقلی قابل تخصیص نیست. در پایان موارد استثنا را متذکر شده است که عبارت است از ربای بین پدر و فرزندان و شوهر و زن و عبد و مولا و همچنین سودهای بانکی را نیز از موارد استثنا می داند و برای اثبات آن از ادله ی استثنا استفاده کرده است و ضمناً متذکر می شود، مطلب یاد شده در مورد ربای بانکی، یک مناقشه ی موضوعی به شمار می رود هرگز تخصیص در ادله ی حرمت ربا نخواهد بود و به صورت طرح پیشنهادی است و قابل مناقشه می باشد.

۳- بخش فرهنگی جامعه ی مدرسین حوزه ی علمیه قم (ربا: پیشینه ی تاریخی ربا و یا در قرآن

و سنت، انواع ربا و فرار از ربا)

این کتاب دارای یک پیشگفتار در زمینه های لزوم، تحقیق درباره ی ربا و اهمیت آن و رفع شبهات ربا پراخته است و دارای چهار بخش اصلی می باشد:

بخش اول پیشینه ی تاریخی ربا را در بردارد و دارای دو فصل میباشد: فصل اول: راجع به ربا در جوامع و مذاهب پرداخته است و فصل دوم ربای در عربستان جاهلی را بررسی کرده است. بخش دوم نیز دارای دو فصل می باشد که فصل اول آن ربا از منظر قرآن را تبیین کرده است و فصل دوم ربا را از دیدگاه روایات مورد کنکاش قرار داده است.

بخش سوم: انواع ربا در فقه اسلامی را تشریح نموده است که دارای دو فصل می باشد: فصل اول در ربای معاملی اختصاص یافته و فصل دوم ربای قرض را بررسی کرده است، بخش چهارم آن در راستای فرار از ریاست که این نیز حاوی دو فصل است: فصل اول در حیل های ربا و فصل دوم به موضوع مستثنیات ربا پرداخته است. در این فصل موارد مستثنیات ربا را نیز به بازار تبیین و توضیح آورده است که عبارت است از ربای بین پدر و فرزند، زن و شوهر، عبد و مولا، مسلمان و کافر و در پایان از مسائل نوظهور نیز چشم پوشی نکرده است که عبارت از موارد مشابه می باشد از قبیل ربای بین دولت و مردم، ربا در شرکت ها و موسسات اقتصادی که سه قسم است: ۱- ربا در شرکت مفروضه ۲- ربا در موسسات شخصی ۳- ربا در شرکت های سهامی.

۴- شهید دکتر بهشتی (بانکداری، ربا و قوانین مالی اسلام)

نویسنده در این کتاب علاوه بر بحث از ربا از مسایل جدید مستحدثه مثل جایزه بانکها، کارمزد بانک، سفته، قرعه کشی، سود بانک، معاملات بانکی، صندوق های قرض الحسنه و موضوعات متعدد دیگری بحث کرده است و در زمینه ی ربای بین خانواده و مسلمان و کافر حربی نیز مطالب ارائه داده است. در خصوص ربای بین خانواده و مسلمان کافر حربی ابتدا مسئله ای را در مورد مذکور از کتاب تحریر الوسیله امام خمینی قدس سره ذکر نموده و آن را توضیح داده است. در این خصوص گرچه دیدگاهش را بطور شفاف بیان نکرده ولی از لابلای بحث چنین استنباط می شود که ربای بین افراد مذکور اشکالی ندارد.

۵- شهید استاد مطهری (کتاب ربا، بانک- بیمه)